

*В.В. Бабенко,
аспірантка
(Академія праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України)*

Належність та допустимість доказів в господарському процесі

Ключові слова: *принципи, належність, допустимість, доказування, засоби доказування, докази.*

В науці господарського процесуального права теорія судового доказування є мало розробленою. До цього часу немає єдиної точки зору навіть щодо найбільш важливих питань доказування, зокрема, щодо принципів доказування. Саме цей факт і викликав необхідність даного дослідження. Вивченням питань принципів доказування займаються такі вчені-процесуалісти як М.К. Треушніков, В.В. Золотих, А.С. Козлов, А.А. Мохов тощо.

В теорії доказового права висловлена точка зору, згідно з якою доказове право має свої власні принципи, які деталізують і доповнюють галузеві принципи. Серед таких принципів виділяють принцип належності доказів та принцип допустимості доказів.

Належність і допустимість — необхідні якісні характеристики судового доказування.

Належність доказів — це правило поведінки суду, в силу якого він приймає, витребує, досліджує тільки ті докази, які здатні підтвердити факти, що мають значення для розгляду справи по суті, необхідні і достатні для винесення обґрунтованого рішення.

Відповідно до ст. 34 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) [2] господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи. Тобто з усіх наданих доказів, що надаються особами, які беруть участь у справі, суд повинен відібрати ті, що мають відношення до справи, тобто які мають зв'язок із фактами, що підлягають встановленню. Отже, в основі принципу належності доказів лежить об'єктивний зв'язок між доказами і фактами, що підлягають доказуванню.

Природу належності обумовлює закон взаємодії, закон передачі особливостей обставин джерелу фактичних даних, здатності взаємодіючих обставин і доказів знаходитися у відношенні відповідності один одному. Закономірності, в силу яких інформація здатна відтворювати обставини справи, і дозволяють судді використовувати її при висуванні версій, формуванні істинного знання [5, с. 21].

Належними фактами у справі виступають:

1. Юридичні факти, тобто події, дії, з якими пов'язані виникнення, існування, зміна або припинення прав і обов'язків.

Правове питання не можна вирішити без з'ясування обставин, які містять юридичний склад господарського спору, який розглядається;

2. Факти, що є причинами порушення законодавства і недоліків в діяльності підприємств, установ, організацій.

Інформація, яка використовується господарським судом повинна бути корисною для суб'єкта пізнання. Тому всі дані повинні оцінюватися судом з точки зору їх ефективності в процесі встановлення фактичних обставин справи. Із змісту ст. 34 ГПК вбачається, що норма про належність доказів адресована тільки суду, оскільки сторони і інші зацікавлені особи, які надають докази можуть помилятися в оцінці їх належності або можуть свідомо вводити в оману суд. Суд відповідно до правил належності доказів повинен регулювати процес надання, витребування, дослідження доказів з метою відбору необхідного і достатнього доказового матеріалу.

На важливість виконання судами вимог закону про належність доказів вказується і в Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України від 10.12.1996 року "Про судові рішення" [3]. В п. 3 вказаного Роз'яснення вказано, що рішення господарського суду має ґрунтуватися на повному з'ясуванні такого: а) чи мали місце обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються; б) чи не виявлено в процесі розгляду справи інших фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення спору, і доказів на підтвердження цих обставин. в) яка правова кваліфікація відносин сторін, виходячи із фактів, установлених у процесі розгляду справи, та яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору.

Діюче законодавство надає можливість здійснити первинний відбір доказів відповідно до правил належності вже на початкових етапах господарського судочинства. Так, в позовній заяві

позивач повинен зазначити докази, що підтверджують позов, перелік документів та інших доказів, які додаються до заяви, і докласти документи, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (ст. 54, 57 ГПК). У відзиві на позовну заяву відповідач повинен вказати докази, що обґрунтують відхилення позовної заяви (ст. 59 ГПК). В процесі підготовки справи до розгляду суддя може витребувати від осіб, які беруть участь у справі, документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору (ст. 65 ГПК). Сторона, прокурор, які порушують клопотання перед господарським судом про витребування доказів, повинні докладно визначити: який доказ вимагається, за яких підстав вони вважають, що ці докази має підприємство чи організація, і обставини, що підтверджують ці докази (ст. 38 ГПК).

В юридичній літературі розповсюдженою є думка про те, що вирішення питання про належність доказів передбачає дослідження двох моментів. По-перше, необхідно визначити, чи входить факт, для встановлення якого залучається даний доказ, до складу предмета доказування або до числа інших фактів, необхідних для правильного вирішення справи. По-друге, чи здатний доказ з урахуванням його змісту цей факт встановлювати. Тобто, чи є зв'язок між доказом і фактом, який підлягає встановленню.

Як свідчить практика, найбільш розповсюдженим недоліком судових рішень є необґрунтованість кінцевих висновків суду. Цей недолік стосується саме не з'ясування всіх фактів, які мають значення для правильного вирішення спору, що і призводить до відміни рішень вищестоящими судами.

Належними є надані докази, які здатні підтвердити чи спростувати:

- 1) факти предмета доказування;
- 2) доказові факти;
- 3) факти, що дають підстави для винесення окремої ухвали по справі, які є

супутніми фактам предмета доказування і доказовим фактам;

4) факти, які впливають на зупинення, припинення справи і залишення заяви без розгляду [8, с. 57].

Норми матеріального і процесуального права не містять рекомендацій, які стосуються належності доказів за конкретними справами. Закон не в змозі передбачити, в якій формі і в якому місці залишить відбитки, відомості про себе той чи інший факт, що має юридичне значення. Тому за допомогою норм матеріального права, які регулюють спірне правовідношення, суд встановлює коло юридичних фактів, що відносяться до справи, тобто предмет доказування у справі.

Таким чином, належність доказів визначається наявністю зв'язку між змістом фактичних даних, відомостей про факти і самими фактами, які підлягають встановленню і мають значення для правильного вирішення справи.

Якщо належність судових доказів визначається якістю їх змісту, тобто наявністю в доказах достатньої інформації, що здатна підтвердити чи спростувати факти, то допустимість доказів пов'язана з їх процесуальною формою, тобто характером процесуальних засобів доказування незалежно від того, яка інформація в них міститься.

У загальному вигляді допустимість доказів можна визначити як придатність доказу з точки зору законності джерел, методів і засобів отримання відповідної інформації. Під допустимістю доказів зазвичай розуміють:

1. Використання тільки передбачених законом доказів (пояснення сторін, показання свідків, висновки експертів, письмові і речові докази тощо);

2. Підтвердження відповідних обставин справи тільки встановленими законом засобами доказування.

Перевірка доказів щодо їх допустимості і виключення з процесу доказів (матеріалів), які отримані з порушенням

закону, розглядається як важлива гарантія забезпечення прав і свобод людини, законного і справедливого вирішення господарських справ.

Згідно ст. 55 Конституції України [1] кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних дій. Закріплення даної норми у вигляді імперативу при буквальному тлумаченні тягне за собою виключення доказів у всіх випадках процесуальних порушень, не дивлячись на те, наскільки істотним є кожен з них. Вирішення цього питання на теоретичному та законодавчому рівні — одна із проблем сучасного судочинства.

В ст. 35 ГПК визначається, що обставини справи, які відповідно до законодавства повинні бути підтвержені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Іншими словами, в господарському судочинстві можливі випадки, коли ті чи інші обставини згідно з прямою вказівкою закону не можуть доказуватися будь-якими іншими доказами. Такі обмеження вводяться низкою норм матеріального права.

Вирішуючи питання про те, які докази допускати, а які не допускати до процесу, суд зазвичай керується вказаними вище положеннями. Належність до справи того чи іншого доказу визначається судом. Суд самостійно вирішує, який доказ може, а який не може містити відомості про обставини справи. Проте, на нашу думку, властивості допустимості доказів повинні визначатися законодавством. В той же час, необхідно відмітити, що ні один закон України не містить в систематизованому вигляді, правил допустимості доказів. Окремі норми, які відносяться до цих правил, знаходяться у різноманітних правових актах, що ускладнює їх практичне застосування.

В країнах англосаксонської правової системи джерелом для формування даних правил довгий час був судовий

прецедент. Наприклад, в Англії протягом століть розроблялися суворо регламентовані правила допустимості доказів у кримінальному та цивільному судочинстві. На підставі накопиченого ними досвіду був підготовлений і введений в дію у 1898 році Закон про кримінальні докази. В подальшому було прийнято декілька законів, які регламентують процес доказування в цивільному судочинстві 1938, 1968, 1972, 1995 років.

В США до 1975 року питання допустимості доказів також вирішувалися на підставі прецедентного права. З 1975 року в США почали діяти Федеральні правила про докази [6, с. 26-27].

В Україні, в тому числі радянського і пострадянського періоду питання створення правил допустимості доказів не надавалося особливого значення. Була відповідна надія на судову практику, що виробить ці правила, однак це не було виправдано. Саме тому дані питання залишилися у вирішенні теоретиків. Питанням теорії доказів взагалі, і вироблення правил допустимості доказів, зокрема, приділяли увагу такі науковці, як: Н.С. Алексєєв, М.С. Строгович, М.К. Треушніков тощо. Займаються цією проблемою і вчені-процесуалісти Російської Федерації. Так, В.В. Золотих пропонує дотримуватися наступних правил при визначенні допустимості доказів:

- правила про належний суб'єкт надання доказів;
- правила про належне джерело отримання доказу;
- правила про належну процедуру отримання доказу;
- правила “про плоди отруєного дерева”;
- правила про недопущення доказів, які містять відомості невідомого походження;
- правила “про несправедливе упередження” [4, с. 59].

Більшість з цих правил, які рекомендовані автором до застосування у кримінальному процесі, на наш погляд, можуть

бути застосовані і в господарському судочинстві, оскільки процесуальні галузі права мають спільні інститути. Проте, це не виключає особливостей цих галузей, а також інститутів в межах окремих галузей процесуального права.

Так, згідно з правилом про належний суб'єкт докази повинні бути отримані особою, яка правомочна у даній справі здійснювати ту процесуальну дію, в ході якої ці докази отримані. В господарському судочинстві суб'єктами отримання доказів виступають сторони та господарський суд. При цьому сторони — найбільш зацікавлені учасники процесу, вони самостійно збирають докази і надають їх до суду. В той же час, окремі види доказів (наприклад, висновок експерта) сторони самостійно отримати не можуть. В таких випадках суд безпосередньо є суб'єктом отримання доказів. Докази, отримані особою, яка не має право здійснювати відповідні процесуальні дії або підлягає відводу, повинні визнаватися недопустимими.

Правила щодо належного джерела доказів передбачають, що докази повинні бути отримані тільки із передбачених законом джерел — засобів доказування (пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, висновки експертів, письмові і речові докази). Отримання доказів із не встановленого законом джерела тягне за собою його недопустимість. В ряді випадків, закон вказує тільки на відповідне джерело, із якого можуть бути отримані ті чи інші відомості. В таких випадках неможливою є заміна одного джерела іншим (наприклад, в ряді випадків неможлива заміна висновку експерта думкою певного спеціаліста тощо).

Відповідно до правила про належну процедуру, докази повинні бути отримані із дотриманням вимог відносно порядку здійснення відповідної процесуальної дії. Господарським процесуальним законодавством передбачається ціла низка процесуальних дій, а саме: витребування господарським судом доказів, призна-

чення експертизи, огляд і дослідження доказів безпосередньо в місці їх знаходження тощо.

Матеріали, які отримані шляхом проведення дій, не передбачених законом або з порушенням вимог закону відносно процедури здійснення процесуальних дій (вимоги до терміну здійснення, про обов'язкову участь спеціаліста, із застосуванням погрози, помилка особи відносно своїх прав і обов'язків тощо), не можуть бути покладені в основу судового рішення.

Згідно із правилом “про плоди отруєного дерева” доказ визнається недопустимим, якщо він отриманий на підставі іншого доказу, який отриманий з порушенням закону. Речові та письмові докази, які залучені до процесу з порушенням вимог діючого законодавства, а також висновки експертів, отримані на підставі їх дослідження, повинні виключатися із числа доказів по справі.

Згідно із правилом про недопустимість доказів, які містять відомості невідомого походження, доказ визнається допустимим, якщо він містить відомості, походження яких відоме і може бути перевірене. Тому при експертних дослідженнях використовуються, як правило, відомі методики, способи. Докладно повинні бути описані умови проведення експертизи, щоб була реальна можливість оцінити її достовірність, а за необхідності провести повторну чи додаткову експертизу.

Згідно з правилом про несправедливе упередження сила доказу не повинна суттєво підвищувати загрозу несправедливого упередження. Без необхідності, тобто поза зв'язку із предметом доказування не повинні досліджуватися факти, які мали місце в минулому і які свідчать про певні обставини чи певну поведінку, а також можуть істотним чином вплинути на ставлення до однієї із сторін, сформувавши упереджене ставлення суду.

Дотримання зазначених правил дозволяє, на наш погляд, звільнити

господарський процес від матеріалів, які не відносяться до справи, забезпечити його більш надійними доказами, а також об'єктизувати діяльність судді, в тому числі, виявити причини судових помилок.

Необхідно також зазначити, що правила допустимості доказів, певною мірою обмежують можливості суду у встановленні істини по справі. Іншими словами, може виникнути колізія інтересів, протиріччя між принципом об'єктивної істини і правилами допустимості доказів.

Вважається, що дані обмеження введені з метою забезпечення найбільш надійних доказів у окремих категоріях справ, стабільності і надійності господарського обороту. В той же час виникає питання, що це за надійність і саме для кого вона вигідна, якщо не дозволяє встановити фактичні обставини і вирішити справу по справедливості, а не по закону, який у відповідних ситуаціях може бути вигідним для певних осіб, що зловживають правом. Не виключено, що таке становище буде змінюватися. По суті, інститут допустимості є не що інше, як “модернізована спадщина негативної системи формальних доказів” [7, с. 98].

На думку А.В.Смирнова, основна відмінність сучасних правил допустимості доказів від вимог класичної негативної системи складається лише із ступеня впливу на доказовість факту. Правила допустимості хоча і впливають на встановленість факту, але менш жорстко, ніж вимоги формальної системи, вони схиляють, але не зобов'язують. Інститут допустимості доказів має право на існування, однак не в жорсткій, а у гнучкій формі і наслідки порушення за загальним правилом повинні бути не встановлені законом, а визначатися судом з урахуванням конкретних обставин справи і принципів процесу.

Іншими словами, здійснюються спроби на теоретичному рівні зв'язати між собою принципи законності, об'єктивної

істини, змагальності, диспозитивності і інших принципів, які діють в судовому процесі з урахуванням волевиявлення законодавця.

Таким чином, суд у кожному конкретному випадку повинен встановити наступне:

— чи викликає дане порушення сумніви в достовірності інформації, яка є наявною у справі;

— чи порушується принцип рівності учасників спору, права і законні інтереси інших осіб;

— чи підлягають дані порушення усуненню;

— яка мета законодавця виражена у нормі, що підлягає застосуванню.

Якщо ж виявлені порушення не впливають на достовірність даних, не порушують права і законні інтереси сторін, принципи господарського судочинства

у їх взаємозв'язку, вважається невірним відмовлятися від досягнення істини тільки за формальними міркуваннями. Не виключено, однак, що за певними категоріями господарських справ зберігається заборона на використання доказів, отриманих з окремими порушеннями закону (щодо використання тільки прямо передбачених засобів доказування).

Слід також підкреслити, що дані операції повною мірою здійснюються за наявності всіх необхідних і достатніх матеріалів, які надані до процесу.

Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне закріпити в ст. 34 ГПК загальне правило допустимості доказів, а саме: “Не допускається використання доказів в господарському процесі, отриманих з порушенням вимог діючого законодавства України”.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
3. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 10 грудня 1996 року № 02-5/422 “Про судові рішення”.
4. *Золотых В.В.* Правила допустимости доказательств в уголовном процессе. — Ростов-на-Дону, 1999. — 112 с
5. *Козлов А.С.* Понятие доказательства в арбитражном процессе. — Иркутск, 1980. — 47 с.
6. *Мохов А.А.* Правила допустимости доказательств в гражданском процессе России и их применение в судебной практике // Арбитражный и гражданский процесс. — 2002. — № 11. — С. 26-29.
7. *Смирнов А.В.* Состязательный процесс. — СПб., 2001. — 156 с.
8. *Треушников М.К.* Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 160 с.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются основные проблемы применения принципов доказывания в хозяйственном процессе. Автором, на основе законодательства Украины и специальной литературы, анализируется понятие и правовая природа относимости и допустимости доказательств, раскрывается порядок их применения в хозяйственном процессе.

SUMMARY

The article deals with the main problems of the application of principles of probation in economic process. The author analyzes the notion and legal nature of relevance and admissibility of evidence, discloses the order of their application in the economic process, based on the Ukrainian legislation and specialized literature.

*Рекомендовано кафедрою цивільного,
господарського права та процесу*

Отримано 23.12.05